
Şizofreniye İlişkin Psikanalitik Yaklaşımlar

Doç. Dr. İ. Ferhan DEREBOY*

Yüzyılın başından bu yana, şizofreninin kökenlerini psikanalitik kavramları kullanarak açıklama yönünde çok sayıda deneme söz konusu olmuştur. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise, bu denemelerin pek çoğu artık sadece tarihsel bir önem taşır görünmektedir. Üstelik, yüzyılın son çeyreğinde şizofreniyi psikanalitik terimlerle açıklama konusunda önemli bir adım atılmamıştır (McGlashan ve Hoffman 1995). Bundan ötürüdür ki; şizofreniye ilişkin psikanalitik açıklamaların gözden geçirilmesi az çok tarihsel bir inceleme niteliği taşımak zorundadır. Ancak burada amaçlanan; psikanalitik açıklamaların yansız ve savsız biçimde değil, eleştirel bir gözle değerlendirilmesidir.

Eleştiri gereklidir, çünkü belirli bir inceleme alanında bu kadar uzun süredir yeni, özgün ve ilgi çekici bir kuram ortaya sürülemediyse, bir şeyler yaratıcı düşüncenin önünü tıkıyor demektir. Bu makalenin temel savı şudur: Başlangıçta şizofreniyi açıklamak için öne sürülmüş kimi kavramlar zamanla basmakalıp bir açıklama niteliğine bürünmüş, giderek bir tür paradigma niteliği kazanmıştır. Böyle olunca, sanki şizofreni üzerine söylenecek her yeni sözün bu paradig-

matik çerçeve içine oturması zorunluymuş gibi bir yanılsama çok kimse tarafından paylaşılır olmuştur.

Kuşku yok ki; psikanalizin şizofreni alanından çekilerek bu alanı neredeyse tümüyle biyolojik psikiyatriye terk etmesinin başka nedenleri de bulunmaktadır. Psikanalizin açıklayıcı gücüne duyulan inancın son yıllarda genel olarak sarsılmasının yanısıra psikanalitik tedavi yöntemlerinin şizofrenik hastalarda belirgin bir yararı görülmemektedir. Öte yandan, biyolojik yöntemlerle görece yüz güldürücü sonuçlar alınmakta; ayrıca birbiri ardısıra hızla devreye giren yeni beyin görüntüleme teknikleri çok zengin veriler sağlamaktadır. Bu ortamda, şizofreni etiyojisini açıklamaya yönelik kuramların psikanalitik hatta genel olarak psikolojik düzlemde biyolojik düzleme kaymasına şaşmamak gerekir. Sözgelimi son yıllarda ileri sürülen patogenetik açıklamalar arasında belki de en dikkat çekici olanı Weinberger (1986) tarafından geliştirilmiş olan biyolojik nitelikte bir kuramdır.

Bu makalede Freud'dan başlayarak Hartmann, Federn, Klein, Mahler, Jacobson, Erikson, Kernberg, Rado ve Arieti gibi kuramcılarının katkıları gözden geçirilerek, hangi kavramların giderek yolu tıkayıcı basmakalıp açıklama biçimleri niteliğine büründükleri incelenecektir. Böylelikle, şizofreninin patogeneziyle ilişkin

* Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, AYDIN

psikanalitik düşüncenin nerede sağlıklı bir gelişim gösterdiğine, nerede sağlıksızlığa saptığına bir ölçüde ışık tutulması amaçlanmaktadır.

SIGMUND FREUD: Narsisistik Gelişim Evresine Saplanma ve Gerileme

Freud'un psikotik bozukluk konusuna eğildiği ilk kapsamlı çalışması 1911 yılında yayınlanmıştır ve "Schreber vakası" olarak bilinir. Bu yazısında Freud, hiç karşılaşmadığı bir hastanın otobiyografisine dayanarak "paranoid bunama"nın çözümlemesine girişir. Schreber'in psikotik nöbetlerinde öne çıkan iki belirti söz konusudur: Kurtarıcı (İsa) olma sanrısı ve erkekliğini yitirerek kadınlaşma sanrısı. Bunlara ve başka yan belirtilere bakarak Freud, paranoyanın temelinde yatan şeyin eşcinsel impulsların bir patlama göstermesi olduğunu öne sürer. Ona göre, eşcinselliğe yatkınlık yaratan şey libidonun gelişim basamakları içinde belirli bir noktada saplanmadır (fixation). Saplanılan bu nokta, oto-erotizmden karşı cinse yönelik aşka geçiş sürecidir. Narsisizm evresi olarak adlandırılabilir böylece bir geçiş sürecinde insanoglu aynı anda hem başkasını hem de kendi cinsel organlarını sevme durumundadır; yani bir anlamda başkasında gördüğü kendini sevmektedir. Bu evrede saplanan bireyler, eşcinsel eğilimlerini bastırıp yücelterek (sublimation) yaşamlarını sürdürmek durumundadırlar. Ancak bir nedenle eşcinsel dürtüler bastırma engelini aşarak günyüzüne çıkma eğilimi gösterdiklerinde paranoid tablo ortaya çıkar. Kötülük görme sanrıları, eşcinsel aşkın ters yüz edilerek yadsınması çabaları olarak yorumlanabilir. Aynı biçimde megalomani de, libido gelişiminin narsisistik evresine gerileme (regression) olarak anlaşılmalıdır.

Çalışmasının son bölümünde Freud, paranoya için söylediklerinin şizofreni için ne denli geçerli olduğunu irdeler. Burada ilginç biçimde tanı kategorileri üzerine bir tartışmaya girişir. Kraepelin'in daha önce paranoya başlığı altında incelenen bozukluklardan bir bölümünü ayırıp katatoni kategorisi ile birleştirmekle ve böylelikle yeni bir tanı kategorisi yaratmakla iyi bir iş yaptığını düşünür. Ne var ki, bu kategorinin "erken bunama" (dementia praecox) olarak adlandırılmasını şanssız bir seçim olarak niteler. Bleuler'in "şizofreni" teriminin de eleştiriye açık olduğunu düşünür. Kendisi yeni bir öneride bulunur:

Parafreni. Ona göre bu terim, yeni tanı kategorisinin hem paranoya ile hem de hebefreni ile bağlantısını göstermek gibi bir üstünlük taşımaktadır. Freud parafreniyle paranoya arasında kimi ayrımlar koyar. Sözelimi parafrenide prognoz daha kötüdür ve eşcinsel dürtüler aynı ölçüde önemli rol oynamazlar. Parafrenide saplanma noktası oto-erotizmden nesne-sevgisine geçiş sürecinin (narsisistik evre) hemen başı olmalıdır. Çünkü, parafrenide narsisizmle (megalomani) sınırlı kalmayıp nesne-sevgisinin tümüyle bırakılmasına uzanan türden bir gerileme söz konusu olmakta, yani bebeksi oto-erotizme geri dönüşmektedir.

Schreber vakasından onüç yıl sonra yayınlanan "Nevroz ve Psikoz" başlıklı çalışmasında Freud (1924a), her iki tür bozukluğun etiolojisinin ortak olduğunu belirtir: Çocukluk arzularından birinin engellenmesi (frustration) ya da doyurulmaması. Ancak, bu engellenmenin yarattığı gerilim ve çatışmayla başetmek için tutulan yol farklıdır. Nevrozlarda, ego dış dünyanın yanında yer alıp idi susturmaya yönelirken, psikozlarda ego id karşısında pes eder ve dış gerçeklikten yüz çevirir. Daha yalın bir deyişle: Aktarım nevrozları ego ile id arasında bir çatışmaya karşılık gelirken, psikozlar ego ile dış dünya arasındaki çatışmaya karşılık gelir. Freud aynı yıl yazdığı ikinci bir makalede de nevroz ve psikoz arasındaki ayrıma değinir (1924b): "Nevroz gerçekliği reddetmeyip sadece görmezden gelir; psikoz ise gerçekliği reddeder ve başka bir gerçeklikle değiştirmeye çalışır".

Freud, ölümüyle yarım kalan psikanalitik kuramı özetlemeyi amaçlayan çalışmasında (1940) gerçeği değerlendirme yetisi üzerinde daha yoğun düşünmeye başlamış görünür. Sözelimi bu yetiyi egonun kurduğunu ileri sürer. Alınma ve etkilenme sanrılarını süperregonun yansıtılmasının en açık örnekleri olarak niteler. Freud'un bu görüşlerinin sağladığı esinle, bir kaç yıl sonra Fenichel (1946), süperregonun işitsel kökeni olduğuna değinerek şizofreniklerin işitme varsanılarının (özellikle de yerici seslerin) yansıtılmış süperregonun sözleri olduğunu öne sürer. Fenichel, yansıtma ve içe-alımın (incorporation) ego ile ego-olmayan arasındaki sınırların silikliğine dayandığını belirterek, daha önce pek üzerinde durulmayan yeni bir alana "sınırlar soru-

nuna” ayak basmış olur. Bu konuyu Federn daha kapsamlı biçimde ele alacaktır.

HEINZ HARTMANN: Ego ve Öz Kavramlarının Ayrılması

Freud Almanca “Ich” (ben) terimini aynı anda iki şeyi anlatmak için kullanmıştır: (1) Ruhsal aygıtın bir işlevsellik alanı yani bir ruhsal yapı, (2) kişinin kendine ilişkin algı ve tasarımları (Gabbard 1990). Freud’un yapıtları İngilizceye aktarılırken “Ich” sözcüğü “ego” olarak çevrilmiş ve böylece almanca terimin taşıdığı çift anlamlılık İngilizce karşılığına da bulaşmıştır. Hartmann (1950) bu çift anlamlılığın yol açtığı kavramsal bulanıklığı yalnız ama çok etkin biçimde çözmüştür. Ona göre, ego terimi sadece birinci anlamda, yani id ve süperegoyla ilişki içindeki ruhsal yapıyı anlatmak için kullanılmalıdır. Bireyin zihninde nasıl başkalarına (nesnelere) ilişkin bir görüntü varsa kendisine ilişkin bir görüntü de vardır ve bu görüntüyü anlatmak için de “öz” (self) ya da “öz tasarımı” (self-representation) terimlerini kullanmak uygun olacaktır. Hartmann’ın bu katkısı doğrudan doğruya şizofreniyle ilişkili görünmese de, psikotik bozukluklara yatkınlık yaratan kişilik yapısının bulanıklıktan uzak biçimde kavramlaştırılması açısından son derece önemlidir.

PAUL FEDERN: Ego Sınırları Terimi

Ego sınırları kavramının psikanalitik yazında önemli bir yer tutmasını Federn’in 1952 yılında yayınlanan “Ego Psikolojisi ve Psikozlar” adındaki çalışmasına borçluyuz (McGlashan ve Hoffman 1995). Ona göre, herkes için bir iç bir de dış ego sınırları söz konusudur. Dış sınır, ego ile dış dünya arasında olup, mental olgularla gerçek olguların birbirinden ayrıştırılmasına yarar. İç sınır ise, bilinçdışı yaşantıları bilinçli yaşantılardan ayrı tutan bastırma engelidir. Ego sınırlarının ayakta tutulabilmesi yeterli psişik enerji yatırımı gerektirir. Bu enerjinin yatırılmaması sınırların silikleşmesine yol açar. Dış sınırların silikleşmesi düşle gerçeğin iç içe geçmesine yol açarken, iç sınırların silikleşmesi de ilk gelişme basamaklarına ilişkin ego durumlarının (ego states) yeniden gündeme gelmelerine yol açar. Dolayısıyla, şizofreni asıl olarak bir ego rahatsızlığıdır.

Federn’in tanımladığı bir diğer önemli kavram ego duygusudur (ego feeling). Bununla, “bireyin kendi yaşayan varlığının sahibi olduğuna ilişkin duygu-

ların toplamı” anlatılmak istenmektedir. Kuramcıya göre, ego duygusu bir özne olarak bir nesne olarak söz konusu olabilir. “Ben” özne olarak ego duygusu; “öz” ise nesne olarak ego duygusudur. Buradan anlaşılacağı gibi Federn, tıpkı Freud gibi, ego terimine ikili anlam yüklemekte ve bazen bir işlevsellik alanına bazen de öz tasarımına göndermede bulunmaktadır. Sözcüğü, ego duygusu terimi ile anlatmak istediği asıl olarak öz duygusudur (sense of self). Dolayısıyla, Federn’in ego terimi, Hartmann’ın tanımladığı biçimiyle egodan çok öze yakın bir anlam içermektedir. Bu terimsel karışıklığın yol açtığı kavramsal bulanıklığa yazının son bölümünde değinilecektir.

MELANIE KLEIN: Paranoid-Şizoid Konum ve Bölük Nesnelere

Klein (1948) yaşamın en erken dönemlerindeki nesne ilişkilerinin niteliği üzerine önemli ve özgün görüşler ileri sürmüştür. Ona göre, yaşamın ilk bir kaç ayında bebek annesini bir bütün olarak algılamaktan çok annesinin bedeninin o an için ilişkide olduğu kısmını algılar. Eğer bir beden kısmı ile ilişkide iken libidinal dürtülerin egemenliği altındaysa o beden kısmını “iyi nesne” olarak; saldırgan dürtülerin egemenliği altındaysa da “kötü nesne” olarak içselleştirir. Özellikle ilk aylarda doğal olarak bebek en yoğun biçimde annenin memeleri ile ilişki içindedir. Bu yüzden onun için birbirinden ayrı tutulan bir iyi bir de kötü memenin olduğu söylenebilir. Bu durum bölme (splitting) düzeneğinin yaşamın başlangıç evresinde önemli bir yer tuttuğu anlamına gelir. Giderek bebek anneyi bütün bir varlık olarak algılamaya başladığında bile, iyi ve kötü anne algıları birbirinden ayrı olarak kalmaya devam eder. Bir bölük-nesne (split-object) olarak kötü anneden bebek hem nefret eder hem de korkar. Korkmasının nedeni ise, saldırganlık duygularını kötü anneye yansıtması sonucu ondan da düşmanca davranışlar beklemesidir. Klein, bölme ve yansıtma düzeneklerinin yoğun olarak kullanılması nedeniyle yaşamın ilk evrelerine özgü nesne ilişkilerini paranoid-şizoid konum olarak kavramlaştırır. Normal koşullarda bir kaç ay içinde bölme düzeneğinin etkinliğini yitirmesi ile depresif konuma geçileceğini öne sürer. Ona göre, sonraki yıllarda psikotik yaşantıların ortaya çıkması yaşamın ilk evrelerindeki paranoid-şizoid konuma gerilenmesi anlamına gelir. Böylelikle

Klein, tıpkı Freud gibi, şizofreniye özgü ruhsal yaşantıların kişilik gelişiminin ilk basamaklarında normal olarak söz konusu olduğunu savunmuş olur. Hatta bu yaklaşımı daha da uç noktalara taşıdığı bile söylenebilir. Klein'ın görüşlerindeki en özgün yan, şizofreniklere özgü nesne ilişkileri ve ambivalansı bölme düzeneği ile bağlantılandırmasıdır. Ancak bölme düzeneğinin kökenlerini yaşamın ilk aylarında aramakla, geçerliği çok tartışmalı ama etkinliği çok yaygın bir kuramsal geleneğin temellerini atmıştır.

Klein'ın bir diğer önemli katkısı Freud'un şizofreniyi "ikincil narsisizm" olarak kavramlaştırmasına karşı çıkışı ile ilintilidir (Greenberg ve Mitchell 1983). Freud (1914) bebeklikte libidonun nesnelere bağlanmadan önce egoya yatırıldığını yani "birincil narsisizm" olarak adlandırılacak bir dönemin söz konusu olduğunu öne sürerek, şizofrenideki içe kapanmayı narsistik evreye gerileme olarak yorumlamıştır. Ancak Klein şizofrenide libidonun egoya değil içsel (internal) nesnelere yatırıldığını belirterek Freud'a karşı çıkar. Bunun son derece yerinde bir karşı çıkış olduğu söylenebilir. Çünkü şizofren hastaların en ayırt edici özelliği, kendini fazlasıyla sevip beğenmeden çok, düşlemlerine (phantasy) gömülmüş durumda yaşamadır.

MARGARET MAHLER: Sembiyotik Nesne İlişkileri

Mahler (1975), arkadaşlarıyla birlikte bebekler üzerinde sürdürdüğü sistemli gözlemlerin de yardımıyla, yaşamın erken dönemlerine özgü ruhsal yaşantıları açıklamaya yönelik kavramlar ortaya atmıştır. Bunlar arasında konumuz açısından en önemli olanı sembiyoz kavramıdır. Bununla anlatılmak istenen düşünce, yaşamın ilk aylarında bebeğin kendisini annenin bir parçası olarak, anneyi de kendisinin bir parçası olarak gördüğüdür. Başka deyişle, bebeğin zihninde ayrı ayrı öz-tasarımı ve anne-tasarımı yerine, bunların bulanık bütününden oluşan bir "sembiyotik birim" tasarımı vardır. Beşinci aydan başlayarak içine girdiği "ayırılma-bireyleşme süreci" içinde bebek, yavaş yavaş sembiyozdan çıkar ve üç yaş civarında kendisini annesinden ayrı bir birey olarak görmeyi büyük ölçüde becerir. Ancak ayırılma-bireyleşme sürecini sağlıklı yaşayamayan çocuklarda nesne ilişkilerinin sembiyotik niteliği büyük ölçüde devam eder.

Mahler'in tanımladığı kavramsal çerçeveye göre, şizofren hastanın ben/başkaları ayrımını yapamayışı, yani öz tasarımıyla nesne tasarımları arasındaki sınırların silik oluşu sembiyotik evreye saplanmanın ya da gerilemenin sonucudur.

EDITH JACOBSON: Psikotik Özdeşimler

Psikotik kişilik örgütlenmesine ilişkin bugünkü anlayışa ulaşılmasında en önemli katkılardan biri de Klein ve Mahler' den büyük ölçüde esinlenmiş olan Jacobson tarafından gerçekleştirilmiştir (1954, 1964). Kuramcıya göre, yaşamın başlangıç evrelerinde bebek, kendisini annesinden ve başkalarından ayıramaz. Bundan ötürü annesinin duygularını kendi duyguları gibi yaşar (ilkel duygusal özdeşim). İlk birkaç yıl boyunca anne ve öz tasarımlarını birbirinden kesin ve sürekli biçimde ayıramaz ve zaman zaman yeniden birleştirir (refusion). Dolayısıyla, hem anneyi kendisinin bir parçası olarak yaşar (içe-atım), hem de kendisini annesinin parçası olarak deneyimler (yansıtma). Aynı durum çocuğun ailesi ve yakın çevresindeki diğer bireylerle ilişkileri için de geçerlidir. Jacobson, öz ile nesne arasındaki sınırsızlıkla karakterize bu nesne ilişkileri biçimine "psikotik özdeşim" adını verir. Normal koşullarda giderek aradaki sınırların belirginleştiği oranda "gerçek ego özdeşimlerinin" ortaya çıkması beklenir. Ancak, psikotik hastaların sevgi nesnelere karşı besledikleri yoğun düşmanlık duyguları iç nesne kaybına yol açar ve onların psikotik özdeşimlere gerileyerek nesnelere kısmen ya da tamamen yeniden birleşme düşlemlerine kapılmaları sonucunu verir. Jacobson'a göre, şizofrenik yeniden birleşme sırasında öz ve nesne tasarımları parçalara ayrılır (fragmentation) ve yeni birimler oluşturacak biçimde yeniden düzenlenir. Buna üçlü psişik yapının (id - ego - süperego) tümüyle dağılması eşlik eder. Bu yolla, şizofrenik hastalar yeni, kısmi ve patolojik kimlik öğeleri edinmiş olurlar (Kernberg 1979).

Bu yüzden, şizofrenik hastanın nesne tasarımlarından kesin sınırlarla ayrılmış ve süreklilik gösteren bir öz tasarımının bulunmadığı söylenebilir. Bunun yaşantısal düzeydeki yansıması, hastanın kendisini hep aynı insan olarak duyumsamakta zorlanması, değiştiğine, başkalaştığına, giderek yok olduğuna inanmasıdır. Bütün bunlar hastanın kimlik duygusunu yitirmesi anlamına gelir. Bu derin kimlik yitimi yaşantısını tanımlamış olması, Jacobson'un şizofreni konusuna en

önemli katkısı olarak nitelenmektedir (McGlashan ve Hoffman 1995, Blanck ve Blanck 1994).

ERIK ERIKSON: Temel güvensizlik

Ruhsal yaşantıların anlaşılmasında en önemli kilometre taşlarından biri güvensizlik kavramının işin içine katılmasıdır. Aslında daha önce Sullivan ruhsal bozuklukların oluşumunda güvensizlik yaşantısının önemini farketmiş ve ayrıntılı biçimde işlemiştir (Greenberg ve Mitchell 1983). Ancak bu tema Erikson'a kadar psikanalitik kuramcılarca yeteri kadar vurgulanmamıştır. Erikson (1968), yaşamın ilk bir yılında kişilikte yer edebilecek sağlıklı yaşantının temel güvensizlik olduğunu söyler. Bu duygu başlangıçta bebeğin özellikle annesiyle ilişkisi bağlamında yaşanırken, giderek çocuğun tüm ilişkilerine yayılır. Çünkü bebek için annesiyle kurduğu ilişki genel olarak nesne ilişkilerinin bir ilk örneği (prototip) niteliğindedir; dolayısıyla yaşamı boyunca kuracağı sonraki tüm ilişkilerin genel rengini belirleyecek önemdedir. Bu yüzden yaşamın ilk bir yılında temel güvene göre temel güvensizlik duygusunun ağır basması durumunda kişilik gelişimi sağlıklı temellere oturmuş kabul edilir. Erikson bebeklikte edinilen temel güvensizliğin gençlik yıllarına "içe kapanma" (autistic isolation) olarak yansıtacağını düşünür. Böylelikle, diğer psikoanalitik kuramcılar gibi şizofreniyi yaşamın en erken dönemlerinden kaynaklanan sağlıklılıklarla ilintilendirmiş olsa da, güvensizlik duygusu üzerine yaptığı vurgu ile yeni bir açılım getirir.

Erikson'un şizofreninin anlaşılması açısından önem taşıyan bir diğer katkısı da, egonun giderek olgunlaşan ilişkiler içerisinde büyüme basamaklarını (1) içe-atım, (2) özdeşim ve (3) ego kimliği olarak belirlemesidir. Bu basamakları yeterince ayrıntılı biçimde tanımlamamış olsa da, içe-atım terimi ile yaşamın en erken dönemlerine özgü bir nesne ilişkisi tarzını kastettiği ortadadır. Bu basamaklandırma daha sonra Kernberg'e esin kaynağı olarak psikotik ve sınır (borderline) kişilik örgütlenmelerini sistemli biçimde incelemesine olanak sağlamıştır.

OTTO KERNBERG: Bölme düzeneği ve İçe-atım

Kernberg'in yapıtları daha çok sınır ve narsisistik kişilik örgütlenmeleri üzerine odaklanmış olsa da ileri sürdüğü kişilik gelişimine yönelik düşünceler şizofreninin anlaşılmasına da ışık tutucu niteliktedir.

Kernberg (1975, 1976) yaşamın ilk evresine özgü nesne ilişkilerini içselleştirme tarzının içe-atım olduğunu söyler. İçe-atımların niteleyici özelliği öz ve nesne imgeleri arasındaki sınırların belirsiz olmasıdır. Aslına bakılırsa, gerek Mahler'in sembiyotik ilişki terimi, gerek Jacobson'un psikotik özdeşim terimi aynı nesne ilişkilerini içselleştirme tarzını tanımlamaktadır. Kernberg'e göre, erken çocukluk evreleri ile sınırlı kalması gereken bu içselleştirme tarzına saplanması ya da gerilenmesi, ağır ruhsal bozukluklara zemin hazırlamaktadır. Kişilik gelişiminin patolojik bir görünüm kazanmasının ve buna eşlik eden ego zayıflığının temel nedeni bölme düzeneğinin yaygın biçimde kullanılmasıdır.

Kernberg'in bir diğer önemli katkısı şizofreni ile "borderline" arasında ayırıcı tanıda yardımcı olacak kimi noktaları belirtmesidir. Eğer bir hastanın gerçeği değerlendirme yetisi, düşünce içeriği ile duygulanım ve davranışları arasında uyumsuzluklar kendisine gösterildiğinde daha da bozuluyorsa şizofreniyi düşünmek gerekir. Aynı biçimde, ilkel savunma işlemlerinin (bölme, yansıtarak özdeşim, ilkel ölküleleştirme, tümgüçlülük, yadsıma, değersizleştirme) yorumlanması durumunda hastadaki psikotik gerilemenin daha da belirginleşmesi de şizofreni lehine bir bulgu olarak değerlendirilmelidir.

SANDOR RADO: Şizotip ve Anhedoni

Kendisi bir psikanalist olmasına karşılık, Rado'nun şizofreninin etiolojisini açıklamak için öne sürdüğü düşünceler safkan psikanalitik bir kuram niteliğinde değildir. 1956 yılında yayınlanan "Davranışın Psikanalizi" başlıklı kitabında Rado, kimi bireylerin şizofreniye genetik bir yatkınlıkla (genotip) doğduklarını öne sürer. Bu genotip çevresel koşullarla ilişki içinde şizofrenik fenotipe (şizotip) yol açar. Şizotipin çekirdeğini haz alma yetisinin doğuştan yokluğu oluşturur. Rado bu sorunu kendi geliştirdiği "anhedoni" terimiyle adlandırmıştır. Ona göre, şizotipik kişilik örüntüsüne yol açan şey hazzın düzenleyici etkinliğinden yoksun kalan ruhsal aygıtın sağlıklı biçimde gelişmemesidir. Anhedoni, başkalarıyla güçlü bağlar ve yakın ilişkiler kurulmasını önler, girişimciliğin gelişmesini engeller. İyi kompanse olmuş bir şizotip, şizoid kişilik sahibi biri olarak yaşamını sürdürür. Kötü kompanse olmuş şizotip tuhaf davranışlar geliştirir. Dekompanse bir

şizotipde ise şizofreni ortaya çıkar. Kısaca özetlenen bu yaklaşımıyla Rado, sadece şizofreni eti-yolojisinde anhedoninin taşıdığı önemi vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda yatkinlık-stres modeline de fikir babalığı yapmıştır (McGlashan ve Hoffman 1995, Heinz ve Heinz 1999).

Rado'nun görüşlerinin psikanalitik gelenek içinde pek ilgi çekmemesi ve unutulmaya yüz tutması, yerleşik anlayışla uyuşmamasına bağlanabilir. Freud'la birlikte başlayan yaklaşıma göre şizofrenide, idden kaynaklanan dürtüler ile dış gerçekliğin gerekleri arasındaki kalan ego, dış gerçekliği yadsıyıp idin arzularına boyun eğerek bu çatışmayı çözmeye yönelir. Bu da idin haz ilkesinin egoya egemen olması anlamına gelir. Diğer bir deyişle, şizofrenik hastanın yaşama karşı hedonist bir tutum içinde olduğu, dürtülerini doyurmanın ve bunun sağlayacağı hazzın peşinden gittiği düşünülür. Rado ise bunun tam tersini öne sürmüş, şizofrenideki asıl sorunun haz fazlalığı değil haz yokluğu olduğunu dile getirmiştir. Rado'nun bu devrimci yaklaşımı son yıllarda hak ettiği ilgiyi tekrar görmeye başlamıştır. Bunda da en büyük pay, Andreasen'in (1982) anhedoniyi bir negatif belirti olarak tanımlaması ve geliştirdiği ölçeğe katmasıdır.

SILVANO ARIETI: Birincil Sürece Gerileme

Arieti (1974a,b) şizofreninin eti-yolojisi ve belirtilerini açıklamaya yönelik son derece özgün ve değerli düşünceler ileri sürmüştür. Ne var ki, belki de kendisini herhangi bir geleneğin içinde konumlandırmadığı için, günümüzde adından ve kuramından yeterince söz edilmez olmuştur. Arieti de hastalığın kökenlerinin bebeklik yıllarına dek uzandığını düşünür. Yaşamın ilk yıllarında ailesi içinde doyum ve güvenlik yaşantılarından çok bunaltıyı deneyimleyen bebek, annesi ve ailedeki diğer bireylerin sembolik dünyalarını içselleştirerek kendisinin bir parçası durumuna getirmek için uygun ortam bulamaz. Böyle olunca öz gelişimi ciddi biçimde aksar ve şizofreniye uzanan süreç başlamış olur. Sonraki çocukluk yıllarında savunucu (şizoid ya da fırtınalı) kişilik özellikleri giderek yerleşmeye başlar. Ergenlik yıllarına girildiğinde ise kendini soyut kavramlarla tanımlamaya yönelir. Ancak bu kavramlar fazlasıyla olumsuz olduğundan, gencin öz imgesi zamanla kabul edilemez derecede olumsuz bir görünüm kazanır. Kendini katlanılmaz biri olarak

görmek sonsuz bir yalnızlık duygusunu ve kendine yabancılaşma yaşantısını da beraberinde getirir. Bu noktada artık kavramsal felaketin yol açtığı prepsikotik panik söz konusu olur. Bu panikten kaçışın bir yolu olarak kavramsal düşünceye zemin hazırlayan ikincil sürecin çözünüp dağılması gündeme gelir. Çözünme (dis-integration) ilerledikçe, birincil süreç düşünce giderek öne çıkmaya başlar. Kuramcı, birincil sürece gerilemeye eşlik eden çok sayıda bilişsel özellik tanımlamıştır. Gerçeği değerlendirme yetisinin bozulması da bunlar arasındadır.

Arieti'nin kuramsal yaklaşımının önemi; birincil sürece gerilemeyi "kavramsal felaket"e karşı bir savunma olarak yorumlayabilmesi, psikozun niçin çok zaman gençlik yıllarında patlak verdiğini açıklayabilmesi, gerçeği değerlendirmedeki bozulmayı hastalık süreciyle bağlantılandırabilmesinde yatmaktadır.

ELEŞTİREL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Psikanalitik çevrelere egemen olan kimi yanıl-samalar şizofreninin anlaşılmasına yönelik kuramsal katkıların kısıtlı kalmasına yol açmaktadır. Aşağıda psikoanalize yıllardır egemen olan kalıplaşmış yaklaşımlar ve bunların yol açtığı sorunlar sıralanarak, bunların yerine hangi yaklaşımların geçirilmesi gerektiği tartışılacaktır.

Sorun 1: Saplanma ve gerileme kavramlarına saplanılması

Freud'la başlayıp gelenekselleşen bir anlayışa göre şizofreninin temelinde gelişmenin çok erken evrelerinde bir saplanma ve yıllar sonra bir nedenle bu evreye gerileme yatmaktadır. Bu bakış açısına göre, şizofrenik yaşantılar en özgün biçimiyle yaşamın ilk evrelerinde ve herkeste söz konusu olur. Söz gelimi her bebek "paranoid-şizoid" konumdan geçer, "otizm" evresini yaşar ya da bölme düzeneğini yoğun biçimde kullanır. Bunlar fazlası ile kurgusal (speculative) düşünceler olmaları bir yana, gelişim psikolojisi alanındaki çalışmaların sonuçlarıncı da pek desteklenmeyen önermelerdir (Westen 1990). Dolayısıyla şizofreninin bir zamanlar saplanılmış erken bir gelişim evresine gerilemeden başka bir şey olmadığı yolundaki kalıp düşüncenin artık bırakılması gerekmektedir. Kuşkusuz burada ruhsal bozuklukların genel olarak saplanma ve gerileme ile açık-

lanamıyacağı gibi kapsayıcı bir önermede bulunulmamaktadır. Kimi nevrotik bozuklukların ödipal çatışmaların çözümlenememesi ile bağlantılı olduğu açıktır. Şizofrenide de sembiyotik nesne ilişkilerinin izlerini bulmak olanaklıdır. Ama buradan yola çıkarak, şizofrenik hastalarda gözlenen her belirtinin bebeklikten köken aldığı gibi bir aşırı genellemeye varmak yanlıgılı olur. Arieti'nin (1974a,b) doğru biçimde vurguladığı gibi, psikoza giren hastalar yepyeni alışkanlıklar geliştirir, daha önce hiç girmedikleri tutumlar içine girerler. Şizofreninin ortaya çıkışını açıklamaya çalışırken, bebeklik dönemlerine gerileme gibi kalıplaşmış yargılara sığınarak kolaycılığa kaçılmaması yeni açılımlar için önemli bir başlangıç olabilir.

Sorun 2: Ego sınırları gibi bulanık bir kavramlaştırmaya sapanılması

Federn'le birlikte başlayan diğer bir sakıncalı gelenek, şizofrenide gerçeği değerlendirme yetisinin bozulmasına yol açan şeyin ego sınırlarının silinmesi olduğu yolundaki anlayıştır. Bu anlayış kimi önemli bulanıklıklar içermektedir. Birincisi, ego sanki ruhsal yapının bilinçli kesimiymiş gibi düşünülmemekte ve bilinçdışı alanla arasında bir sınır olduğu varsayılmaktadır. Oysa Freud (1923) için ego, büyük bölümü bilinçöncesinde kalan bir ruhsal yapıdır. Diğer bir önemli bulanıklık kaynağı ise, gerçek olaylara/kişilere ilişkin beyindeki algılar ve anıların egonun dışında yer aldıkları varsayımdır. Bu varsayım çeşitli açılardan eleştiriye açıktır. Her şeyden önce, bir "dış" ya da "gerçek" nesnenin algılanması ve tasarımının oluşturulması hem Freud (1925) hem de Hartmann (1958) tarafından egonun bir işlevi olarak nitelenmiştir. Zaten ego ruhsal aygıtın dış dünyayla en dolaysız ilişki içindeki bölümü olarak kavramlaştırıldığına göre, başka türlü düşünülmesi de olanaksızdır. Ayrıca, egonun dışında id ve süperegodan başka bir işlevsellik alanı da tanımlanmamıştır. Dolayısıyla Federn'in gerçeği değerlendirme yetisindeki bozulmayı ego sınırlarının silinmesiyle bir tutan anlayışı gerek Freud'un egoya yüklediği işlevlerle, gerekse Ego Psikolojisi okulunun tanımlamalarına ters düşmektedir. Bu ölçüde çarpıcı bir kavramsal bulanıklığın başlıca sorumlusu olarak, ego terimine Freud'un ikili anlam yüklemesi gösterilebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, Federn "ego" derken aslında "self"i anlatmak istemiş görün-

mektedir ve "ego sınırları" terimiyle de aslında kısmen öz tasarımının sınırlarını anlatmak istediği savlanabilir. Burada şaşırtıcı olan, uzun zaman önce ego ve öz terimlerinin ayrıştırılarak tanımlanmış olmasına (Hartmann 1950) karşılık, günümüzde hala psikozlarda ego sınırlarının silindiğinin söylenmesidir. Kernberg gibi kullandığı terimler konusunda dikkatli bir kuramcı bile bu yanlıgıdan kaçınmamaktadır. Oysa artık, silinen sınırların egonun değil özün sınırları olduğunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Sorun 3: Gerçeği değerlendirme yetisi üzerinde yeterince durulmaması

Gerçeği değerlendirme yetisinin nasıl kurulduğu konusunda Freud (1925) ve Hartmann'ın (1958) kafa yordukları görülmektedir. Ancak Federn'in gerçeği değerlendirme yetisini ego sınırlarının bir işlevi olarak kavramlaştırmasıyla birlikte, sanki her şey apaçık anlaşılmuşcasına konu üzerinde pek düşünülüp yazılmaz olmuştur. Oysa yukarıda tartışıldığı gibi ego sınırları kavramı sanıldığı gibi her şeyi açıklamamakta, tersine bulanıklaştırmaktadır. Dolayısıyla, gerçeği değerlendirme yetisinin kişilik gelişimi sırasında nasıl kurulduğu ve psikozlarda nasıl bozulduğu henüz yeterince aydınlatılmamış bir konudur. Arieti'nin gerçeği değerlendirmedeki bozulmayı birincil süreç bilişime gerilemeyle açıklama çabası, üzerinde düşünülmesi gerekli bir yaklaşımdır.

Bu konuda yeni ve özgün bir yaklaşım önermek için burası uygun yer olabilir: Gerçeği değerlendirmeyi bilincin bir işlevi olarak göremez miyiz? Şizofrenideki sorun, sadece öze nesnelere arasındaki sınırların silinmesi değil, düşünlenen gerçek olanın iç içe geçmesidir. Yani sadece öz ve nesne tasarımları arasındaki sınırlar değil; gerçekçi öz ve nesne tasarımlarıyla ülküsel öz ve nesne tasarımları arasındaki sınırlar da silinmektedir. Bu tasarımların tümünün bilinçli ve bilinçdışı kesimleri bulunduğu açıktır. Eğer Freud'un orjinal kavramlaştırmasına geri dönerek egoyu ruhsal aygıtın bilinçöncesi/bilinçdışı işlevsellik alanı biçiminde tanımlarsak, ego ile bilinçli işlevsellik alanını birbirinden ayırmış oluruz (Dereboy 1993). Bir adım ileri giderek, gerçeği değerlendirme yetisinin beynin bilinçdışı işleyen bölümünün (egonun) değil, bilinçli işleyen bölümünün işlevi olduğunu savlamak olanaklıdır.

Bu savın temel dayanağı, uykuda rüya görürken gerçeği değerlendirmenin söz konusu olmamasıdır. Uykuda asıl uyuyanın bilinçli beyin işlevselliği olduğundan ve uyumayıp rüyayı üretenin bilinçdışı beyin işlevselliği (ego) olduğundan hareketle, egonun gerçeği değerlendirme işlevi olmadığı öne sürülebilir. Bu bakış açısına göre gerçeği değerlendirme bozukluğu asıl olarak bilinçli beyin işlevselliğinin bir bozukluğudur. Bilincin tam açık olmadığı ve sislenmeye yüz tuttuğu durumlarda (hipnoz, trans, konfüzyon) sıklıkla gerçeği değerlendirme yetisinin de bozulması bu düşünceleri destekler niteliktedir.

Sorun 4: Gençlik çağına özgü gelişimsel özelliklerle şizofreninin başlangıcı arasındaki ilişki üzerinde durulmaması

Bilebildiğimiz kadarıyla, şizofrenik bozuklukların büyük ölçüde gençlik yıllarında patlak vermesinin nedenleri üzerine bugüne dek tek sistemli görüşü Arieti (1974a,b) ileri sürmüştür. Psikanalitik olmaktan çok, bilişsel temelli psikodinamik yönelimli bir kuramcı olan Arieti, gençlik yıllarında soyut kavramlarla işlem yapma yetisinin gelişmesine bağlı olarak prepsikotik paniğin yaşandığını ve kavramlar dünyasından kaçabilmek için birincil sürece gerilendiğini öne sürmüştür.

Şizofreninin başlangıcı ile gençlik evresinin gelişimsel özellikleri arasındaki ilişkiye ışık tutan bir başka görüş, Erikson'un psikososyal gelişim kuramıdır. Bu kuram çerçevesinde, gençlikte içine dşülebilecek temel patolojik yaşantı kimlik bocalaması olarak tanımlanır. Aslında bu terimle tek bir duygu değil, birbiriyle ilintili bir dizi sağlıksız ve olumsuz yaşantı anlatılmak istenmektedir (Erikson 1968, Dereboy 1993, 1997). İlgi çekici olan, Arieti'nin prepsikotik panik olarak nitelediği ruhsal yaşantının, Erikson'un kimlik bocalaması olarak tanımladığı yaşantılar kümesine çok benzer olmasıdır. Bu benzerlikten ve

linik deneyimlerimizden yola çıkarak şunu söylemek olanaklı görünüyor: Şizofreniye yatkınlığı olan bireylerde açık psikozun tetiğini çeken şey, gençlik yıllarında içine girdikleri ağır kimlik bocalamasıdır. Bu da, kliniklere bocalama tablosunda getirilen gençler arasında şizofreniye ilerleme tehlikesi altında olanlarla olmayanların ayırt edilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Sorun 5: Anhedoninin şizofrenik bozuklukla etiyojik ilişkisinin yeterince irdelenip aydınlatılmaması

Rado'nun neredeyse yarım yüzyıl önce açtığı yoldan daha ilerilere gitmek konusunda psikanalitik kuramcılar isteksiz davranmışlardır. Şizofreniklerin haz ilkesinin egemenliği altına girmiş bireyler mi, yoksa haz alamadan yaşamak zorundaki bireyler mi oldukları konusunda psikiyatri çevrelerinde henüz bir görüş birliği sağlanmış değildir. Sevindirici olan, bu konunun tartışma gündemine yeni yeni gelmeye başlamasıdır (Heinz ve Heinze 1999).

Belki de şizofreni konusunda psikanalitik kavramların önemi, hastalığın etiyojisini aydınlatmadan çok, hastaların yaşadıklarını anlamamızı sağlamalarından gelmektedir. Rado'nun temelini attığı yatkınlık-stres modeli çerçevesinde, hastalığa yatkınlık yaratan şeyin organik bir sorun olduğu kabul edilse bile, hastalığı ortaya çıkaran şeyin stresli ruhsal yaşantılar olduğu kolaylıkla söylenebilir. Öyleyse, tetiği çeken ruhsal faktörlerin anlaşılması konusunda da psikanalitik kavramlaştırmaların katkısı önemli olabilir. Ancak bunun için, basmakalıp görüşlere sınırlanmaması ve kolaylıktan uzak durarak yeni ve özgün görüşler geliştirilmesi gerekmektedir. Yoksa, şizofreninin etiyojisine ilişkin psikanalitik görüşleri derlemeyi amaçlayan bunun gibi yazılar, giderek daha belirgin olarak birer tarihsel inceleme niteliği taşıyacaklardır.

KAYNAKLAR

Andreasen NC (1982) Negative symptoms in schizophrenia. Arch Gen Psychiatry, 39:784-788.

Arieti S (1974a) Interpretation of Schizophrenia. 2. Baskı, New York, Basic Books.

Arieti S (1974b) Schizophrenia: The psychodynamic mechanisms and the psychostructural forms. American Handbook of Psychiatry, 3. Cilt, S Arieti, EB Brody (Ed), New York, Basic Books, s.551-587.

Blanck G, Blanck R (1994) Ego Psychology - Theory and Practice. 2. Baskı, Columbia University Press, New York.

Dereboy İF (1993) Kimlik Bocalaması: Anlamak, Tanımak, Ele Almak. Malatya, Özmert Ofset.

Dereboy F (1997) Genç hastalar ve kimlik bocalaması. Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, 2:325-345.

Erikson EH (1968) Identity: Youth and Crisis. W.W. Norton, New York.

- Federn P (1952) Ego Psychology and the Psychoses. New York, Basic Books, (Aktaran: McGlashan ve Hoffman 1995).
- Freud S (1911) Psycho-analytic notes on an autobiographical account of a case of paranoia (dementia paranoides). Standart Edition, Cilt 12: 9-82, Londra, Hogarth Press, (1958).
- Freud S (1914) On narcissism: an introduction. Standart Edition, Cilt 14: 73-102, Londra, Hogarth Press, (1957)
- Freud S (1923) The ego and the id. Standart Edition, Cilt 19: 12-59, Londra, Hogarth Press, (1958)
- Freud S (1924 a) Neurosis and psychosis. Standart Edition, Cilt 19: 149-153, Londra, Hogarth Press, (1961)
- Freud S (1924 b) The loss of reality in neurosis and psychosis. Standart Edition, Cilt 19: 183-187, Londra, Hogarth Press, (1961)
- Freud S (1925) Negation. Standart Edition, Cilt 19: 235-239, Londra, Hogarth Press, (1961)
- Freud S (1940) An outline of psycho-analysis. Standart Edition, Cilt 23: 144-207, Londra, Hogarth Press, (1964)
- Fenichel O (1946) The Psychoanalytic Theory of Neurosis (ikinci baskı, 1955). Routledge and Kegan Paul, Londra. (Türkçe Çeviri: Nevrozların Psikanalitik Teorisi, (Çev. S. Tuncer) İzmir, Ege Üniversitesi Matbaası, (1974)
- Gabbard G.O. (1990) Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice. Washington DC, American Psychiatric Press.
- Greenberg JR, Mitchell SA (1983) Object Relations in Psychoanalytic Theory. Cambridge, Harvard University Press.
- Hartmann H (1950) Comments on the psychoanalytic theory of the ego. Psychoanalytic Study of the Child, 5:74-96.
- Hartmann H. (1958) Ego Psychology and the Problem of Adaptation. (13. Baskı, 1992) Connecticut, International Universities Press.
- Heinz A, Heinze M (1999) From pleasure to anhedonia - forbidden desires and construction of schizophrenia. Theory and Psychology, 9:47-65.
- Jacobson E (1954) The self and the object world. Psychoanalytic Study of The Child, 9:75-127.
- Jacobson E (1964) The Self and the Object World. New York, International Universities Press.
- Kernberg O (1975) Borderline Conditions and Pathological Narcissism. New Jersey, Jason Aronson.
- Kernberg O (1976) Object-Relations Theory and Clinical Psychoanalysis. New Jersey, Jason Aronson.
- Kernberg OF (1979) The contributions of Edith Jacobson - an overview. J Am Psychoanal Assoc, 27:793-819.
- Klein M. (1948) Contributions to Psycho-Analysis. London, Hogarth Press.
- McGlashan TH, Hoffman RE (1995) Schizophrenia: psychodynamic to neurodynamic theories. Comprehensive Textbook of Psychiatry HI Kaplan, BJ Sadock (Ed), 6. Baskı Maryland. Williams and Wilkins, s.957-968.
- Mahler MS, Pine F, Bergman A (1975) The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Separation. New York, Basic Books.
- Rado S (1956) Psychoanalysis of Behavior. Grune ve Stratton, New York (Aktaran: Heinz ve Heinze 1999).
- Westen D (1990) Towards a revised theory of borderline object relations: contributions of empirical research. Int J Psychoanal, 71:661-693.
- Weinberger DR (1986) The pathogenesis of schizophrenia: a neurodevelopmental theory. Handbook of Schizophrenia Cilt 1: The Neurology of Schizophrenia. HA Nasrallah, DR Weinberger (Ed), Elsevier, Amsterdam, s.397-406.